

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

NET WERK 03

12-13

Première: Eerste bijeenkomst van Net Werk, Werkgroep voor de geschiedenis van hygiëne en milieu

Op 28 november j.l. vond volgens plan de eerste bijeenkomst plaats. De acht aanwezigen hebben kennis genomen van elkaars onderzoek en belangstelling op het gebied van de geschiedenis van hygiëne en milieu. Afsproken is het werkkerrein te zien in de ruimste zin des woords, wat met zich mee brengt dat de werkgroep open staat voor onderzoekers die zich bezig houden met historisch-ecologische problemen die niet te verstaan zijn als nauw begrepen vraagstukken van hygiëne en gezondheid. Door toeval waren deze keer de milieuhistorici (die wel in het adressenbestand opgenomen zijn) niet aanwezig. De aanwezigen hebben de voorkeur uitgesproken voor het voorlopig vasthouden aan het informele karakter van de werkgroep, om zoveel mogelijk de groep als geheel te laten werken als klankbord en vraagbaak. Als coördinator zal Myriam Daru optreden.

We zoeken naar mogelijkheden om als groep ons naar buiten te presenteren. Congressen zijn hiervoor een geschikte gelegenheid. Op een brief

richting Historisch Genootschap vanwege een komend congres is nog geen antwoord ontvangen. Er zijn congressen op komst te Würzburg en Oldenburg, met de organisatoren bestaan contacten. Wellicht bestaat er ook belangstelling bij de Nederlandse Vereniging voor Sociale Geschiedenis.

De volgende bijeenkomst is gepland op 27 februari. Voor de twee komende keren staan op het programma een bezoek aan de collectie Saltet die onder het beheer staat van Pieter Bol van het AMC (Bijlmer), en een bijeenkomst op het thema 'Ingenieurs en medici'. Exacte gegevens volgen nog over de keuze voor 27 februari. Uitgebreide notulen worden op aanvraag toegezonden

Nog een première: de eerste promotie in ons groepje

Op 18 december j.l. is Henk van Zon gepromoveerd, zoals de deelnemers aan de eerste bijeenkomst werd aangekondigd. Zijn proefschrift 'Een zeer onfrisse geschiedenis' is als handelsuitgave uitgegeven door het Ministerie VROM en op dezelfde manier te verkrijgen als andere overheidspublicaties. Gefeliciteerd Henk!

1
2

Een vertrouwde wereld

Het boek van H. Baudet, 'Een vertrouwde wereld. 100 jaar innovatie in Nederland'*

bevat een aantal hoofdstukken die relevant zijn voor de thematiek van Net Werk Zij gaan over de doorbraken van wasmachine, koelkast, stofzuiger; de mechanisering van het huishouden; conserven in blik; innovatie in hygiëne: de tandenborstel; en de mislukking van de innovatie Dentabs, tabletten voor het tegengaan van tandbederf. Overigens meent Baudet (p. 121): "De rioleringen die rond het midden der eeuw hier en daar langzaam tot ontwikkeling kwamen hadden de moeilijke taak tonnen en beerputten, om van elementairder methoden maar te zwijgen, uit hun gevestigde posities te verdrijven." In zijn daarbij behorende noot noemt hij de dissertatie van Henk van Zon (te verwachten in 1987!), maar zo als hij dit beschrijft, heeft hij het bij Henk beslist niet kunnen lezen. Zowel bij Henk van Zon als in de scriptie van Myriam Daru 'De kwestie der faecaliën' is het duidelijk dat de tonnen niet verdreven werden, maar dat verschillende methoden door gemeentelijke overheden bewust naast elkaar invoerden, waarbij de tonnen door de hygiënisten krachtig werden ondersteund. Ton-

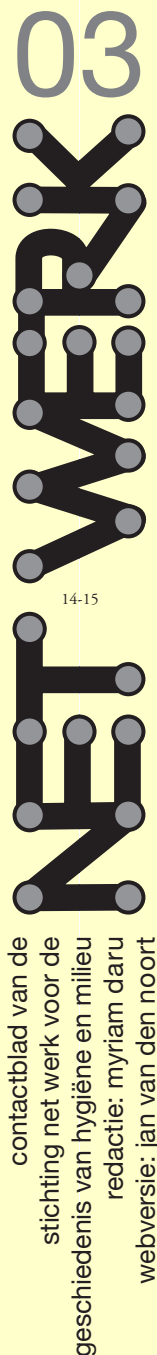
nen werden dus door hygiënisten gezien als minder elementair (of liever gezegd hygiënischer) dan riolen. En de rioleringsnetwerken kwamen over een hele eeuw tot ontwikkeling (het is nog niet afgelopen).

* Bert Bakker (Amsterdam 1986)
ISBN 90 351 0378 5

Objects of desire

In het boek van Adrian Forty, 'Objects of desire'* , zijn er een paar hoofdstukken die zich op een soortgelijk terrein bewegen als de hierboven genoemde hoofdstukken van het boek van Baudet. Het hoofdstuk 'Hygiene and cleanliness' gaat direct in op koelkast, badkamer, stofzuiger en de oorlog tegen vuil sinds de negentiende eeuw. Andere hoofdstukken 'Electricity -the fuel of the future' en 'Labour-saving in the home' sluiten hierop aan. Forty brengt een aantal interessante punten naar voren, zoals de botsing tussen hygiënisch rationalisme en sociale conventies en de relatie tussen 'clean' ontwerpen van o.a. meubels en de heilige oorlog tegen vuil, en over de commercialisering van netheid.

* Pantheon Books (New York 1986) ISBN 0 394-50792-4

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Vrouwendomein

In Vrouwendomein, deel vier van de reeks tipje van de sluier*, bevinden zich twee artikelen die ook voor een deel betrekking hebben op hygiëne en wonen. Ze zijn allebei van de hand van Henriëtte Lakmaker.

Het eerste, 'Een lief vogelnestje' gaat (na een algemene inleiding) over volkshuisvesting en de bouw van Philipsdorp. Een citaat uit het Philipswoningboekje: 'tenslotte houdt uw huis rein, een helder, vriendelijk tehuis is de beste grondslag voor een goed familieleven'. een 2
3 woningsinspectrice kwam kijken of die vermaning gevolgd werd.

Het tweede artikel, 'Zóó eenvoudig, zóó tijdsbesparend' gaat in op de 'nieuwe huishouding', waarin de netheid gerealiseerd werd door rationalisering van keukenplattegrond en van huisarbeid.

* SUA (Amsterdam 1986)
ISBN 90-62222-141-6

Lopend onderzoek

Henri Slijkhuis, werkzaam bij de provinciale waterstaat Overijssel, afdeling milieu en daarnaast ook nog student geschiedenis, is bezig met een scriptie over de ontwikkeling

van de watervervuiling in Overijssel 1870-1970. Gezocht wordt o.a. naar de mate van verontreiniging in omvang en concentratie en de rol van diverse overheden in het bestrijden (of niet) daarvan.

Adres : Henri Slijkhuis
Officiersweg 50
8162 ED Epe
Tel. 05780-21129/038-252512

Gezondheidsvoorlichting in Groot-Brittanië

Tijdens de 3e Information Design Conference aan de Universiteit van Warwick (Coventry), (15 t/m 17 december 1986) werd door Bill Mayblin een voordracht gehouden over 'Design for health education'. Alhoewel de voordracht niet historisch was, werd er wel een overzicht gegeven van de gezondheidsvoorlichting in de laatste vijftig jaar, maar vooral na de tweede wereldoorlog. Er wordt nu gepoogd de betuttelende stijl te verlaten.

Neurath Archief te Reading

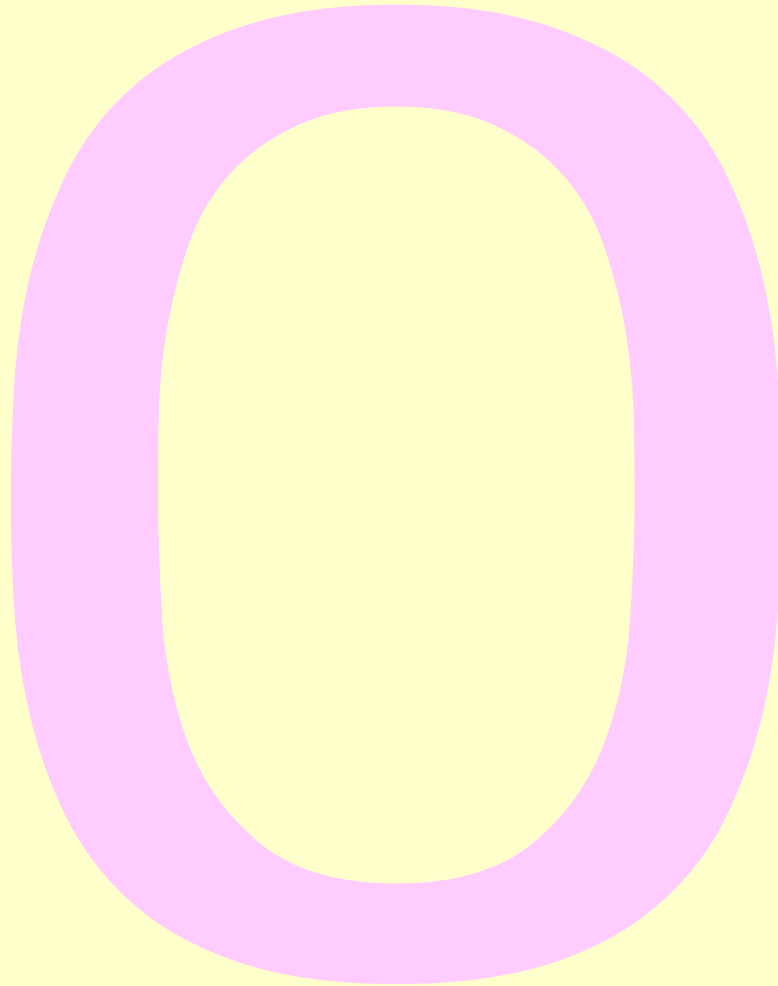
Aan de universiteit van Reading bevindt zich het archief van het echtpaar Neurath. Deze hebben zich bezig gehouden met educatieve projecten aller aard, maar in het bijzonder ook met

gezondheids- en hygiëne voorlichting. Zij waren allebei zeer veelzijdig. Otto Neurath zocht vanaf eind jaren twintig naar grafische middelen om soms ingewikkelde politieke en economische processen en feiten weer te geven. Daarvoor ontwikkelde hij een grafisch 'taal' gebaseerd op pictogrammen. De spelregels voor het ontwerpen van pictogrammen en het maken van grafieken daarmee werden zorgvuldig doordacht en gehanteerd. De werkwijze van Neurath werd 'Weense methode' genoemd, omdat hij in Wenen een educatief museum was begonnen. Toen de nazi's de macht overnamen, is Neurath naar Nederland gevlucht. In den Haag werd verder gewerkt aan beeldpedagogiek, tot de Duitse inval weer tot vluchten dwong, deze keer naar Engeland. Behalve diverse tentoonstellingen over hygiëne (persoonlijke, sociale en sexuele) gezondheid (inclusief gezoend wonen), is door de Neuraths gewerkt aan tuberculose voorlichting voor de VS, aan voedingsvoorlichting voor Groot Britannië, aan hygiëne voorlichting voor internationale organisaties enz. Marie Neurath overleed een paar maanden geleden, Otto stierf nat na de oorlog. Het archief te Reading gaat vooral over de periode na 1940.

NET WERK 03

16-17

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

NET WERK 04

18-19

De “collectie Saltet ” van het AMC

Wie vanuit de trein onderweg naar Amsterdam de enorme massa van het AMC in een flits voorbij ziet gaan, vermoedt niet dat daar op de tweede verdieping van gebouw J een waardevolle collectie brochures doos naast doos op historici te wachten staat. Een klein aantal leden van de werkgroep heeft op 27 februari j.l. gesnuffeld in het rijke aanbod, door de eerste samensteller(s) gerangschikt vanuit een ruim geörienteerde hygiënistische belangstelling. Ieder van ons kon hier iets van zijn gadig vinden, en veel te veel om zelfs op een specialistisch terrein in een dag te kunnen overzien. Voor historici van hygiëne en milieu, is een dag temidden van deze collectie een genoeglijke belevenis. Niet alleen de omvang van de collectie, maar ook het inzicht dat zij via de gehanteerde classificatie geeft in het wereldbeeld van de samensteller(s) kan bijdragen tot de geschiedenis van hygiëne en milieu. De collectie beslaat ongeveer de periode 1900-1940, alhoewel sommige dozen ook veel ouder en jonger materiaal bevatten. Naast epidemiologische literatuur, zijn hier vele propagandistische brochures en folders opgenomen. Ook op de gebieden zoals de gezondheids-techniek, de tropische gezondheidszorg en hygiëne, de woningbouw

als hygiënisch probleem is hier gepoogd over een langere periode literatuur uit binnen- en buitenland op thematische manier bij elkaar te brengen. Sommige buitenlandse documenten zijn zeldzaam. Het opvallendst is misschien een chinees document uit het begin van de eeuw, dat op rijstpapier en met vele ingekleurde statistische grafieken en plattegronden de pestepidemie van Moek Den in 1906 beschrijft.

Ieder van ons kon vaststellen dat hier als bundel brochures en boeken bij elkaar staan die hij of zij over vele maanden uit verschillende bibliotheken en archieven moeizaam moest verzamelen, omdat deze collectie onvoldoende bekend was. De meesten van de bezoekers hebben dan ook het goede voornemen het niet bij één bezoek te laten. Helaas staat de hele collectie in een veel te droge en warme lucht, zodat het negentiende eeuwse papier veel te lijden heeft. Pieter Bol die naast zijn onderzoekswerkzaamheden als beheerder en bewaker van deze collectie optreedt, is in onderhandeling om daarvoor een geschikter onderkomen te vinden. Voor het behoud van deze collectie als een ongeschonden geheel, is het belangrijk dat Pieter Bol kan aantonen dat er veel belangstellende zijn. Voor zoverre zijn andere werkzaamheden dit toelaten, is hij altijd bereid historische onderzoekers op weg te helpen.

Pieter Bol is te bereiken op telefoonnummers 020-5664860 of 020-5665861, b.g.g. 020-5664858 (secretariaat van de vakgroep Medische Mikro-Biologie).

Bijeenkomst

22 mei 1987

De volgende bijeenkomst van de werkgroep is vastgesteld op vrijdag 22 mei om 1100

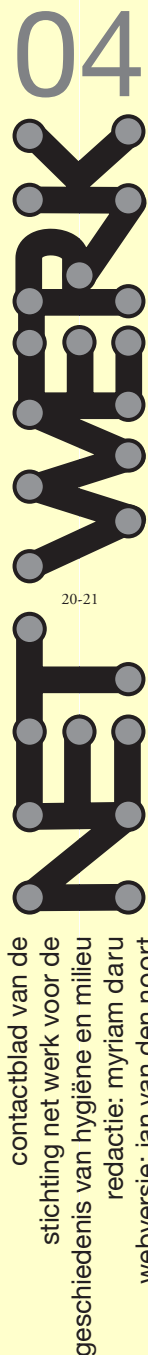
De plaats is vermoedelijk het Instituut voor Milieu- en Systeem Analyse, Emmastraat 16 te Amsterdam. Belangstellenden kunnen t.z.t. met Myriam Daru 040-423814 ('s avonds) of met Joke Jongejan van de bibliotheek van het Instituut contact opnemen voor een definitieve bevestiging. Het thema zal zijn zoals aangekondigd : ingenieurs en medici, ingeleid door een referaat en een co-referaat.

1 2 Oproep

Drie van ons zien de mogelijkheid voor het jaarlijks congres van het Nederlands Historisch Genootschap in april 1988 op het thema Het Water een bijdrage te leveren. Aan leden die op de laatste bijeenkomsten niet aanwezig konden zijn, maar begin volgend jaar denken over voldoende onderzoeksresultaten te kunnen beschikken voor een presentatie op het thema Water vanuit het zicht van onze werkgroep wordt gevraagd zich te melden bij Net Werk p/a M. Daru, Winselerhof 56 5625 LZ Eindhoven (tel. zie hierboven).

Hygiënegeschiedenis: een modieus onderwerp?

In de Duitse maart uitgave van het blad Cosmopolitan kan de lezer (meestal zal dat een lezeres zijn), kennis maken met hygiënegeschiedenis. Tussen artikelen over relatieproblemen, astrologie of de mode in het komend seizoen geeft de auteur, kennelijk geïnspireerd door Alain Corbin in enkele bladzijden een populariserend overzicht van de geschiedenis van de hygiëne over de eeuwen heen. Overigens doet de vertaling van Corbin's boek het goed in de Nederlandse boekwinkels onder de titel "Pestdamp en bloesemgeur". Corbin verdient zijn succes, en de geschiedenis van hygiëne verdient aandacht. De actuele belangstelling in Nederland bleek ook uit de behandeling van Henk van Zon's dissertatie in de dagbladders. De belangstelling is dan ook nodig. We hebben kunnen vernemen hoe de bezuinigingsmanie op dit moment bezig is de sociale geneeskunde en de geneeskundige inspecties uit te mergelen. Net op een

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

moment dat het publiek begint te beseffen dat er nieuwe epidemische gevaren loeren. Zo blijkt niet alleen AIDS op te rukken, maar ook de ouderwetse nekkramp. De consumentenorganisaties wijzen vaak genoeg op de gebrekkige kwaliteit van massavoedsel. Bejaarden sterven in trossen aan voedselvergiftiging. Het proces van hygiënisering is nog lang niet voltooid, en het is de vraag of er ooit een moment zal zijn waarin de bedreiging van het interne en externe leefmilieu zal zijn verdwenen. Geschiedenis van de hygiëne ontleent haar actualiteit dus niet alleen aan een modetrend. Het is zelfs zo dat we moeten beseffen dat de politieke actualiteit van het onderwerp zal blijven wanneer de modetrend verdwijnt, en dat de continuïteit van het onderzoek van een dieper gewortelde overtuiging moet komen. Laat ons dan dankbaar gebruik maken van een toegenomen belangstelling om te proberen het onderzoek meer voet aan de grond te laten krijgen.
M.D.

Publicaties

Geen nieuwe publicatie, maar wel op ons terrein
Somer, P. de. "Lichaam en hygiëne: raakpunten tussen industriële archeologie en volkskunde", Volkskunde 86 (1985), 103-109

Herrmann, B. (ed.) Mensch und Umwelt im Mittelalter DVA (Stuttgart 1986) ISBN 3.421-06288-9 f 44.90

Vereniging voor de Geschiedenis van de Verpleegkunde

Er is een Vereniging voor de Geschiedenis van de Verpleegkunde, die het blad Verpleegkunde gezien vanuit het verleden vier maal per jaar uitgeeft.

Redactieadres : Cath. van Reneslaan 32, 3533 SC Utrecht . Verbonden daarmee is er een Stichting ontstaan die probeert een museum van de verpleegkunde tot stand te brengen.

's Haags werken en werkers

In het Haags Historisch Museum, Korte Vijverberg 7, 's Gravenhage

Een tentoonstelling over 350 jaar Gemeente-werken. Thema's o.a. waterhuishouding, badhuizen. Ter gelegenheid van het jubileum is een gedenkboek verschenen.

Bibliografie

Hier volgt de tweede thematische bibliografie (in een hopelijk lange reeks). De bedoeling van deze thematische bibliografieën is niet om uitpuftend te zijn, maar andere leden van de werkgroep bibliografische gegevens door te geven van artikelen of boeken die ieder samensteller vanuit zijn eigen perspectief belangwekkend vindt. Deze keer een bibliografie over milieuvervuiling en chemie, samengesteld door Ernst Homberg, medewerker Chemie en Samenleving aan de Faculteit der Wiskunde en Natuurwetenschappen KUN Toernooiveld, 6525 ED Nijmegen.

Anliker, R., "Color Chemistry and the Environment", *Ecotoxicology and Environmental Safety* 1 (1977), 211-237

Ashby, E., "The Politics of noxious vapours", *Glass Technology* 16 (1975), 60-67

2

3 Ashby, E., Anderson, M., "Studies in the Politics of Environmental Protection: The Historical Roots of the British Clean Air Act, 1956: I The Awakening of Public Opinion over Industrial Smoke, 1843-1853", *Interdisciplinary Science Review* 1 (1976), 279-290

Ashby, E., Anderson, M., "Studies in the Politics of Environmental Protection: The Historical Roots of the British Clean Air Act, 1956: III. The Ripening of Public Opinion, 1898-1952", *Interdisciplinary Science Review* 2 (1977), 190-206

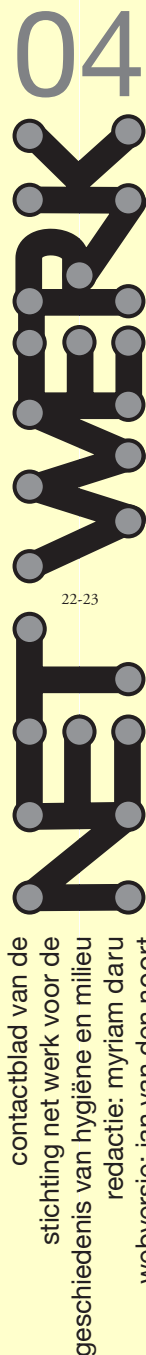
Ashby, E., Anderson, M., "Studies in the Politics of Environmental Protection: The Historical Roots of the British Clean Air Act, 1956: II. The Appeal to Public Opinion over Domestic Smoke, 1880-1892", *Interdisciplinary Science Review* 2 (1977), 9-26

Ashby, E., Anderson, M., *The Politics of Clean Air* (Oxford 1981)

Buess, H., "Anfänge des Umweltschutzes und der Betriebsmedizin in der Basler chemischen Industrie", *Arbeitsmedizin Sozialmedizin Präventivmedizin* (1974), 252-260

Cartwright, R.A., "Historical and Modern Epidemiological Studies on Populations Exposed to N-Substituted Aryl Compounds", *Perspectives* 49 1 (1983), 13-19

Dingle, A.E., "The Monster Nuisance of All: Landowners, Alkali Manufacturers, and Air Pollution, 1828-64", *Economic History Review* 35 (1982), 529-548

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Eyler, J.M., "The Conversion of Angus Smith: The Changing Role of Chemistry and Biology in Sanitary Science, 1850-1880", *Bulletin of the History of Medicine* 54 (1980), 216-234

Gibson, A., Farrar, W.V., "Robert Angus Smith, F.R.S. and 'Sanitary Science'", *Notes and Records of the Royal Society* 28 (1974), 241-262

Gorham, E., Robert Angus Smith, F.R.S., and 'Chemical Climatology', *Notes and Records of the Royal Society* 36 (1981/2), 267-272

Graaff, M.G.H.A. de, "Milieuvuiling: een oud probleem", *Spiegel Historiaal* 17 (1982)

Graaff, M.G.H.A. de, "Milieuvuiling: een oud probleem", *Tijdschrift voor Overheidsadministratie* 29 (1973), 393-400

Hämmerle, M., *Die Anfänge der Basler chemischen Industrie im Lichte von Arbeitsmedizin und Umweltschutz (Basler Veröffentlichungen zur Geschichte der Medizin und der Biologie, Vol. 32)* (Basel/ Stuttgart 1979)

Luckin, B., *Pollution and control. A social history of the Thames in the nineteenth century* (Bristol/Boston, 1986)

MacLean, J., "Ook de kaarsenmaker had milieuproblemen", *Nederlandse Chemische Industrie* 1974,...

MacLeod, R.M., "The Alkali Acts Administration, 1863-84: the emergence of the civil scientist", *Victorian Studies* 9 (1965), 90-112

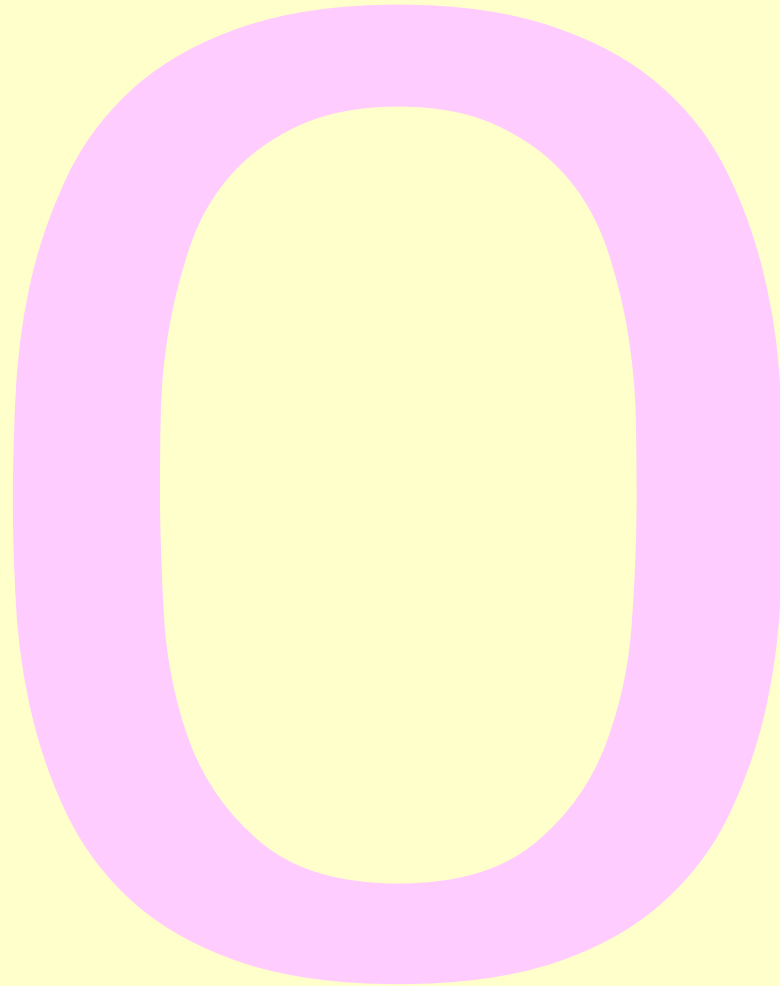
Multhaus, R.P., "Technology and Society: The Factor of Scale, as Illustrated in the Alkali Industry", *Techniska Museet Symposia* 1 (1979), 183-191

Schramm, E., "Soda-Industrie and Umwelt im 19. Jahrhundert", *Technikgeschichte* 51 (1984), 190-216

Shimkin, M.B., Triolo, V. A., "History and Chemical Carcinogenesis: Some Prospective Remarks", *Progress in Experimental Tumor Research* 11 (1969), 1-20

Troitzsch, U., "Historische Umweltforschung. Einleitende Bemerkungen zu Forschungsstand und Forschungsaufgaben", *Technikgeschichte* 48 (1981), 177-190

Wijbenga, A., Hutzinger, O., "Chemicals, Man and Environment. A Historic Perspective of Pollution and Related Topics", *Naturwissenschaften* 71 (1984), 239-246

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

NET WERK 05

24-25

Stichting Net Werk op komst

Op de bijeenkomst van de werkgroep Net Werk op 22 mei j.l. is besloten tot de oprichting van een stichting Net Werk. Daarmee verandert niets aan het informele karakter van onze werkwijze. Wel is het dan mogelijk financiële en andere middelen (denk bijvoorbeeld aan documentatie) op een betere manier te beheren dan nu mogelijk is.

De stichting heeft als doel het bevorderen van de geschiedenis van hygiëne en milieu. De middelen ertoe zijn o.a. het uitgeven van een blad, het organiseren van bijeenkomsten, het verlenen van advies en het verstrekken van informatie, het verzamelen en verspreiden van literatuur.

Voor het bestuur hebben zich tot nu toe beschikbaar gesteld : Henk van Zon, Myriam Daru, Jan van den Noort en Joke Jongejan.

Ondanks de beperkte opkomst, hebben de aanwezigen een levendige discussie gehad over het onderwerp 'Ingenieurs en medici in de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw'. Daarmee was echter de thematiek nog lang niet uitgeput.

Netjes op z'n duits

Grohn, A., Delille, A. (ed)
Geschichten der Reinlichkeit. Vom römischen Bad zum Waschsalon
Eichborn Verlag (Frankfurt a. Main 1986)
ISBN 3-8218-1053-X

In een vijftiental artikelen geeft dit boek op een half populaire, half wetenschappelijke wijze een beeld van de geschiedenis van het wassen van lijf en kleding, met de nadruk op de recente geschiedenis van Duitsland. Veel van de informatie is echter tweede- en derdehands.

Dit boek trok de aandacht van de redactie van Surplus, een gloednieuw vrouwenboekenkrant en gaf de stof voor de eerste pagina van het eerste nummer.

Het Groene Denken retrospectief

Wetenschap en Samenleving 1987, 1.
Nummer over Het Groene Denken in de Nederlandse natuur- en milieubeweging

In een artikel over denkers en doeners in de Nederlandse Milieubeweging, geven de auteurs (Jacqueline Cramer e.a.) een analyse van het recente verleden van de milieubeweging

Oprichting van de werkgroep Geschiedenis Tropische Geneeskunde

Contactpersoon is Dr. J.P. Verhave, Afdeling Medische Parasitologie, St. Radboudziekenhuis, Postbus 9101 6500 HB Nijmegen

Onderzoek

Voor de Woningbouwvereniging Eerbeek verricht Yvonne Tanke een onderzoek over de geschiedenis van wonen en werken (vooral papier-industrie en landbouw) in Eerbeek en Hall. Vanuit het oogpunt van de geschiedenis van hygiëne en milieu is van interesse, dat er eind negentiende eeuw vanwege het schone water in Eerbeek, Hall en omgeving (Veluwe), wasserijen daar van de grond kwamen. Uit de reeds bestaande papiermolens ontstond toen ook de papierindustrie. Het onderzoek moet aan het eind van dit jaar afgerond zijn.

Een glimp achter de gevels

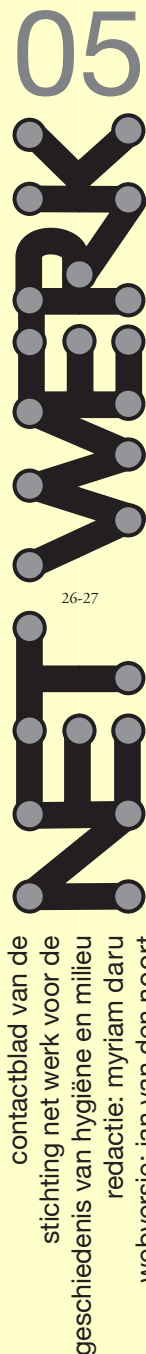
Van Thera Wijsenbeek-Olthuis verschijnt dit voorjaar *Achter de gevels van Delft* *Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*

Amsterdamse Historische Reeks, Grote Serie, deel 3
Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam in samenwerking met uitgeverij Verloren
ISBN 9065503110 ± 570 blz, f 60.-

In dit baanbrekend werk heeft de auteur hoofdstukken opgenomen over voeding, koken en eetcultuur, over lichamelijke verzorging en hygiëne die een beeld geven, gebaseerd op origineel archiefonderzoek.

Spinazie Academie à la crème

Onder deze titel bespreekt Ileen Montijn op 16 mei j.l in NRC de integratie van de Academie 'de Laan' in het HBO kolos van de Haagse Hogeschool. De academie was de voortzetting van de befaamde huishoudschool Laan van Meerdervoort die haar aanzet kreeg uit de Tentoonstelling van Voedingsmiddelen, gehouden in 1887. De academie zal haar honderd jaar als zelfstandig instituut niet vol kunnen maken. Het huishoudonderwijs heeft vermoedelijk een belangrijke bijdrage geleverd aan de verandering van hygiënische gewoontes. Uit historisch onderzoek zou nog moeten blijken hoe diep deze invloed wel of niet is geweest.

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Wat de aids-campagne van de tuberculosebestrijding kan leren

In de NRC van 14 mei werpt H.A. van Geuns, plaatsvervangend geneeskundig hoofdinspecteur van de volksgezondheid een blik op de tuberculose bestrijding vanaf het begin van deze eeuw. Nederland heeft gunstige ervaringen opgedaan met een vrijwel sluitend systeem van anonieme aanmelding. Van Geuns wijst erop dat wij thans in Nederland op een verzameling van gegevens beschikken die nergens anders ter wereld bestaat. Hier is vermoedelijk mooi materiaal voor 2
3 historici van de hygiëne aanwezig!

Het effect van voorlichtingscampagnes. Algemeen gesproken wacht hier een boeiend en maatschappelijk hoogst relevant thema op historisch onderzoek : hoe effectief zijn voorlichtingscampagnes geweest op het hygiënisch gedrag van de bevolking?

Hygiëne en voorlichting op scholen

Joke Jongejan van het IMSA heeft bibliografische gegevens verzameld over vrij recente folders en ander didactisch materiaal dat verspreid wordt vooral onder scholieren.

Nogmaals ziekte en vuil

Greene, V.W.
Disease is really a dirty word- updating the Sanitation-Health Relationship
Manuscript, University of Minnesota, Minneapolis, Minnesota

Dit manuscript gaat in op de 'Health Revolution'. Als 'shortlist' van mogelijke oorzaken worden genoemd:

- inenting
- chemotherapeutische middelen (antibiotica enz.)
- stoom sterilisatoren
- pasteurisatie en voedseltechnologie
- veranderingen in het voedingspatroon (kennis over voeding)
- water zuiveringstechnologie
- riolering en vuilafvoer
- bestrijding van parasieten
- vooruitgang van medische en chirurgische technologie
- vooruitgang van de farmacologie
- vooruitgang van landbouw, industrie en verkeer
- innovaties in onderwijs en communicatie
- organisatie van volksgezondheidsdiensten en -financiering
- popularisering van persoonlijke hygiëne
- innovatie in verkeers- en beroepsveiligheid

Een van de stellingen is dat de industrie van zeep- en schoonmaak-

middelen een belangrijke bijdrage zou hebben geleverd aan de gezondheidsrevolutie.

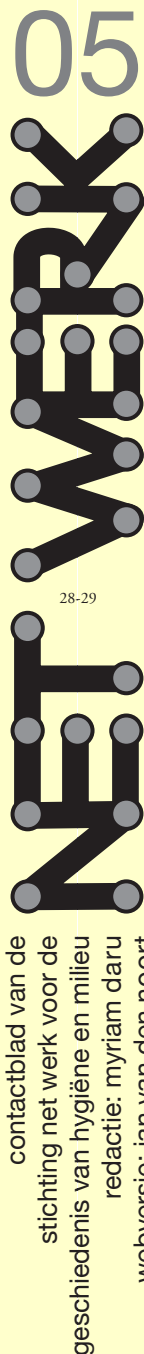
Schoonheid en de gezondheids- revolutie

Dezelfde Dr. V.W. Greene (professor of Environmental Health an professor of Microbiology University of Minnesota) heeft bij de 'Soap and Detergent Association' in 1984 een publicatie uitgegeven over 'Cleanliness en the Health Revolution'. Dit gaat meer in detail op het voorgaande. Hoofdstuk 6 behandelt het onderwerp 'Personal Hygiene- a hidden hero of health revolution?' Greene zoekt naar de correlatie tussen de twee variabelen verbeterde gezondheid-persoonlijke hygiëne. Met behulp van epidemiologische gegevens, historische gegevens over de wijziging van gewoontes en comparatieve cultuur-anthropologische studies o.a. met cijfers over zeep consumptie in verband met zuigelingensterfte tracht hij zijn these te staven. Wat hij vooral wil benadrukken, is dat een teruggang in de persoonlijke hygiëne een toename van ziekte zou betekenen, en dat persoonlijke hygiëne constant op peil gehouden moet worden." Disease - or at least some diseases, including a number of "biggies" - is still related to dirt."

Zo puur in de natuur

Van de hand van Leonard de Vries bekend van zijn luchthartige boekjes vol met bloemlezingen van negentiende eeuwse illustraties- verscheen "Zo puur in de Natuur. Naturisme toen en nu"; de geschiedenis van het naturisme en de beste publicaties hierover ontleend aan de tijdschriften "Zonnewijzer" en "Naturisme" ter gelegenheid van het 40-jarig jubileum van 'Zon en Leven' en het 25-jarig bestaan van de Nederlandse Federatie van Naturistenverenigingen. Dit boek heeft als actuele kant een lijst van alle naturisten verenigingen en -terreinen en van alle naaktstranden en andere openbare naaktrecreatie in Nederland en België. Mede dankzij de betrokkenheid van de Vries bij dit onderwerp is het een informatiever en minder anecdotisch boek geworden dan vele van zijn vorige werken. Het is een bonte mengeling, dat wel, maar het geeft toch enig inzicht in de geboorte, de verspreiding van de beweging en de tegenstrijdigheden van ideologie en beweging. Een glimp krijgen wij onder anderen in de verhouding tussen naturisme en fascistische ideologie in Duitsland (een relatie die in Nederland overigens niet of in veel mindere mate te vinden is). Een aantal illustratie is echt de moeite om te analyseren. Een veel zeggende illustratie is bijvoorbeeld een propaganda affiche over 'Kontraste in der

3
4

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Körperpflege' blz. 66-67 : aan de ene kant de zuivere naturisten, aan de andere kant de ijdele mannen en vrouwen die hun schoonheid laten verzorgen door kapper masseur en schoonheidsspecialiste.

Vries, L. de
Zo puur in de Natuur. Naturisme toen en nu.
Ankh-Hermes B.V. (Deventer 1987) 160 p. ISBN 90 202 4747 6/CIP f 24,50

Permanente waschexpositie

In het Waterleidingmuseum te Utrecht, gevestigd in een van de oudste Nederlandse watertorens, is een permanente wasch-expositie te zien. De verschillende afdelingen hebben telkens een thema : de bleeker, wasch-en strijkinrichtingen, wasserij- en linnenverhuurbedrijven. De voet van de watertoren blijft als waterleidingmuseum ingericht. Daarin is niet alleen de geschiedenis van de oude Compagnie des Eaux (de U. W. M.) in beeld gebracht, maar een stuk geschiedenis van de watervoorziening. Voor individueel bezoek is het museum slechts beperkt toegankelijk, namelijk op woensdagmiddag 13.30- 16.00 uur. Wel zou er een van de komende bijeenkomsten van de werkgroep op een ander tijdstip een bezoek aan het museum kunnen bevatten

Biologische agentia in de woonhygiëne

Dit congres heeft weliswaar geen historisch karakter, maar kan voor onderzoekers op het gebied van de geschiedenis van wonen en gezondheid een gedegen medische achtergrond verschaffen.

Symposium 'Biologische agentia in de woonhygiëne' 23 juni 1987, Academisch Ziekenhuis (AZU). Informatie : secretariaat SMO, Zeve-
rijnstraat 36, 1216 GL Hilversum

Milieu: Nederland let op uw saeck

In het milieu- en jubileum nummer van de Ingenieur (140 jaar jong) verscheen:

Myriam Daru, Henk van Zon
Afval en milieu in de negentiende eeuw *De Ingenieur* 99 (1987) nr. 5 55-61

Geschiedenis van de waterbeheersing in Nederland

De werkgroep geschiedenis van de waterbeheersing in Nederland (die werkzaam is binnen het KIVI afdeling voor Waterbeheer) heeft

4
5

in een brochure kort uiteengezet welke inhoud zij wil geven aan haar bijdrage aan de internationale geschiedenis van dit onderwerp. De International Commission on Irrigation and Drainage (ICID) heeft namelijk al in 1977 een "Working Group on History of Irrigation, Drainage and Flood Control" opgericht. De Nederlandse werkgroep heeft de Nederlandse geschiedenis van de waterbeheersing ingedeeld in een achttal periodes. Voor elke periode worden de categoriën genoemd : algemeen, organisatie, voornaamste werken, benodigde energie, sociaal-economisch en technische 'topper'. (de laatste categorie wordt voor de laatste periode-tot heden- overigens nog niet ingevuld).

Het is de bedoeling voor eind 1988 een publicatie in het Engels gereed te hebben. De kosten voor het bundelen van de 'lokale' publicaties zouden dan in principe door de UNESCO worden gedragen. De redactie zal plaats vinden op basis van beschikbare literatuur. De werkgroep zou het beslist verwelkomen als er voor dit doel ook origineel onderzoek zou worden verricht. De lijvige catalogus-eigenlijk boek-van de tentoonstelling over Blanken (Rijksmuseum) was al een interessante aanvulling op de al beschikbare literatuur over waterbeheersing, maar er is nog een groot terrein braak.

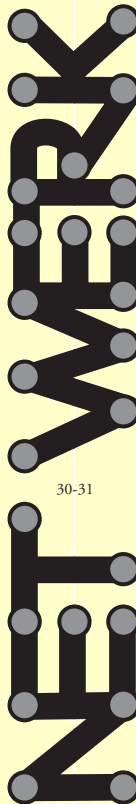
Milieu en Bedrijf

Tijdens de 10e conferentie Maatschappijgeschiedenis (deze keer op het gebied van geschiedenis van bedrijf en techniek) is het thema milieu en bedrijf aan de orde gesteld met de bijdrage van Herman Diederiks en Charles Jeurgens, Milieu en Bedrijf Leiden 1850-1914, een voorlopig verslag. Deze bijdrage is blijkbaar in een zeer vroeg stadium van het onderzoek ontstaan en leunt daardoor op een erg smalle basis. Twee dissertaties worden herhaaldelijk genoemd : die van Van Zon (de lezers van dit contactblad wel bekend) en die van Aalders, 'Industrie, milieu en wetgeving. De Hinderwet tussen symboliek en effectiviteit (Amsterdam 1984). Voorlopig kunnen de lezers dan ook hun kennis over dit onderwerp eerder uit deze twee publicaties halen.

Volgende bijeenkomst

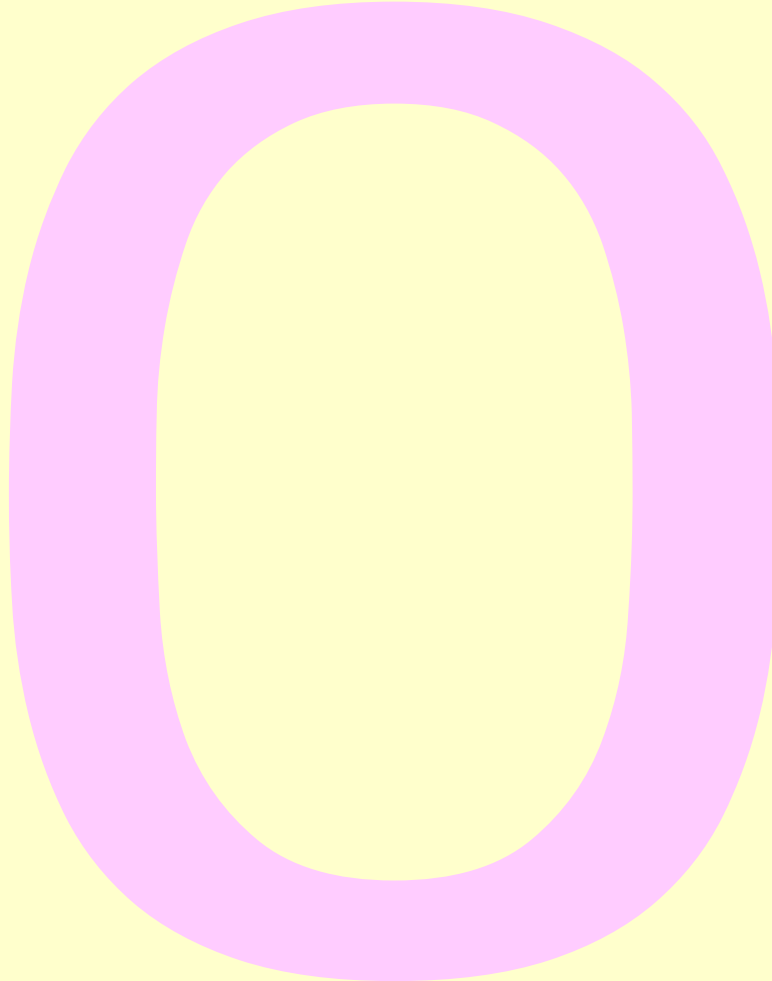
Tijdens de laatste bijeenkomst is in principe midden september als datum gekozen voor de volgende keer. Graag het onderstaande kalender ingevuld sturen naar Net Werk, p/a Winselerhof 56 5625 LZ Eindhoven

05

30-31

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

NET WERK 06

32-33

Stichting Net Werk (vervolg)

Nu de vakantieperiode afgelopen is (tenminste voor de redactie van Net Werk), is de procedure voor een stichting voortgezet. Met het verschijnen van nummer zeven van dit contactblad zal de Stichting Net Werk een voldongen feit zijn. Het volgende paragraaf geeft een voorbeeld van een van de activiteiten die in stichtingsverband goed ontplooid zullen worden.

On-line literatuuronderzoek nu mogelijk !

Databases vormen een waardevol maar duur middel om aan bibliografische gegevens te komen. Je kunt stellen dat een uur zoekwerk in een (per satelliet) geraadpleegde data base boven de 200 gulden zal komen.

Net Werk heeft nu een aanbod om gebruik te maken van de toegang die een groot bedrijf heeft tot een aantal databases. Een eerste kennismaking heeft plaats gevonden in de Brusselse vestiging van dat bedrijf. De meest geschikte database bleek Histline te zijn.

HISTLINE (HISTory of Medicine on LINE) bevat bibliografische gegevens over de geschiedenis van de geneeskunde en van aanverwante wetenschappen. Zowel oude als nieuwe

geschiedenis zijn in het bestand behandeld. Materiaal wordt geselecteerd uit de Index Medicus, lopende catalogi en publicaties over algemene geschiedenis; het bestand wordt gebruikt bij het samenstellen van de Bibliography of the History of Medicine. Bibliografische gegevens zijn ontleend aan publicaties zoals monografieën, tijdschrift artikelen, symposia en congressen sinds 1970, maar ook ouder materiaal is hier en daar opgenomen. Het bestand wordt maandelijks bijgewerkt.

Wie gebruik wil maken van de mogelijkheid omm zijn of haar bibliografisch onderzoek te ondersteunen met een zoekprocedure in HISTLINE kan het hierbij afgedrukte formulier invullen. Het formulier houdt rekening met de ingangen die in HISTLINE zijn aangeboden. Het kan natuurlijk voorkomen dat een ingevuld sleutelwoord niet in de lijst van HISTLINE voorkomt. Om te helpen zoeken naar een adequate vervanging, dient men in het formulier het onderzoeksthema te omschrijven, en suggesties voor synoniemen, niet gewenste onderwerpen die vanwege de tweeduidigheid van een titelwoord of sleutelwoord zouden kunnen opduiken enz.

Voorbeelden van sleutelwoorden : opvoeding, toxicologie, beleid, microbiologie, ecologie... Sommige

1
2

onderwerpen zijn zo ruim vertegenwoordigd dat er een beperkend sleutelwoord nodig is; bijvoorbeeld bij 'ziekte' het beperkend sleutelwoord 'malaria'.

Naast onderwerp sleutelwoorden kan het zoekveld gepreciseerd worden met sleutelwoorden over historische periode en land.

Wie zich meer richt op een biografie kan de naam van de persoon opgeven. (bijvoorbeeld Pasteur L).

Voor wie al een ruime kennis heeft van de aanwezige literatuur, is het mogelijk alleen de allerlaatste toevoegingen aan te vragen. Daarvoor zijn hier de rubrieken over publicatie- en indexeringsperiode opgenomen.

Het raadplegen van HISTLINE kan om de 2 à 3 maanden. Wie hierop wil aansluiten, kan tot drie aanvraagformulieren insturen. De formulieren zullen dan in een bundel doorgestuurd worden, en daarna de resultaten individueel teruggestuurd.

Hoe beter de aanvraag geformuleerd is, hoe relevanter en vollediger het resultaat. Het formulier is precies toegespitst op de kenmerken van HISTLINE, wat de kans op een bevredigend resultaat vergroot.

Wie bezig is met niet of slecht gesubsidieerd onderzoek op het gebied van de geschiedenis van hygiëne en milieu moet deze kans niet laten ontglippen !

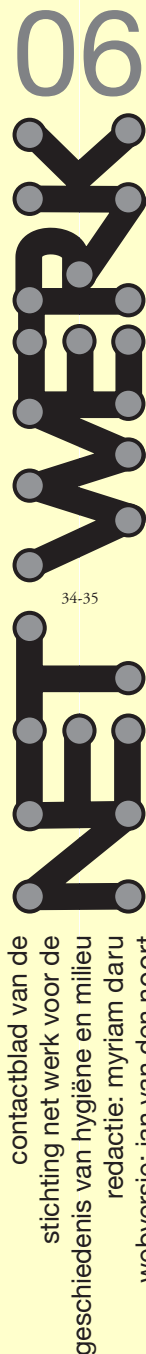
De eerste zoekprocedure is uitgegaan van allerlei termen rond het onderwerp water. In een van de komende nummers zal een selectie hiervan verschijnen, met nog wat aanvullingen. Het zoeken 'met de hand' is zeker nog niet overbodig geworden, maar de tijdwinst van een on-line raadpleging is toch wel indrukwekkend.

Boekenoogst

Deze keer boeken onder twee hoofdthema's: het lijf en de stad.

HET LIJF

Het Parijse warenhuis FNAC heeft een zeer uitgebreide boekenafdeling, waar ook een bibliografische dienst actief is. Deze stelde in juli 1987 een catalogus samen van boeken die zij in voorraad hadden rondom het thema 'lijf'. Ongeveer 130 titels komen in deze lijst voor (allemaal in het Frans). Bibliografisch gezien stelt dit niet al te veel voor. De betekenis ligt veel meer in het feit dat het lijf een commercieel onderwerp is.

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

Léonard, Jacques
Archives du corps.
La santé au XIXe siècle
Ouest-France
Rennes 1986
ISBN 2- 85882-984-5
FF 88.-

Jacques Léonard heeft een aantal belangrijke studies geschreven over de medicalisering van Frankrijk in de negentiende eeuw. Het woord 'corps' komt in de titel van dit boek voor, waarschijnlijk meer uit commerciële dan uit wetenschappelijke overwegingen. Het gaat in feite om een overzicht van de ingevoerde of geprojecteerde hygiëne maatregelen, en van de houding tegenover hun invoering. Uit het boek ontstaat een beeld van de toestand van de materiële leef- werk- en woonomgeving in het negentiende-eeuwse Frankrijk. De balans die de auteur uiteindelijk trekt, is die van een blijvende biologische ongelijkheid, een ongelijkheid die de geprivilegeerden wilden handhaven door middel van allerlei zuiverende maatregelen. Voor dit boek heeft Léonard naast eigen archiefwerk zwaar moeten steunen op de onderzoeken van een hele reeks historici. Voor een compleet bibliografisch overzicht moet de lezer zelf met behulp van de genoemde namen aan het werk. Léonard geeft slechts een globaal overzicht van de gebruikte bronnen.

2

Perrot, Philippe,
Werken aan de schijn. Veranderingen in het vrouwelijk lichaam.
SUN
Nijmegen 1987
ISBN 90-6168-261-4
f 38,50

In dezelfde SUN reeks waarin eerder Pestdamp en bloesemgeur van Alain Corbin verscheen, is er nu een werk dat direkt in het verlengde van deze studie ligt. Dit boek is vooral gericht op de mentaliteitsgeschiedenis van de verzorging, maar heeft een aantal hoofdstukken die de hygiënistische achtergronden van het 'werken aan de schijn' ont-hullen. Het begint al met hoofdstuk 1, dat de terugkeer van het water beschrijft, dat vreemd genoeg meer over geur en verzorging zonder water gaat, dan over water. Hoofdstuk 5 over de Hygiënistische golf laat wel titel en inhoud met elkaar overeenstemmen. Pas hier wordt werkelijk omschreven hoe het water een onmisbaar onderdeel wordt van het toiletritueel.

Het besluit begint met de stelling dat het lichaam een product is van maatschappelijke en historische factoren, drager en voortbrenger van tekens. Jeetje, dáár zullen de antropologen van opkijken !

Uiteindelijk is het boek niet zo veel verder dan een documentaire uit-

breiding van het werk van Corbin en Elias. De gebruikte bronnen zijn bijna uitsluitend gedrukt (maar wel keurig opgenomen in een uitvoerige bibliografie). Het stoffige archiefwerk is ondankbaar en weinig winstgevend in termen van publicaties. Maar zonder archiefwerk zal de thematiek met boeken als deze vlog gaan verwateren, al zegt de flaptekst dat we hier te maken hebben met een van de meest briljante boeken die de laatste jaren zijn gewijd aan de geschiedenis van de lichaamscultuur en de sociale psychologie.

Rival, Ned
Histoire anecdotique de la propreté et des soins corporels
Jacques Grancher, éditeur
Paris 1986
334 blz, geb.

Hier is er eindelijk een boek waarvan de titel de lezer met open vizier tegemoet treedt. Het is niet meer en niet minder dan een anecdotische geschiedenis van het wassen en van de lichaamsverzorging. Als een vlinder fladdert de auteur van onderwerp naar onderwerp. De tekst is onderhoudend geschreven, de illustraties veelvuldig en kleurrijk. Theoretische diepgang moet men hier niet verwachten. Toch zal de professionele lezer hier en daar iets van zijn gading kunnen vinden, meer door het goed bekijken van de illustraties en het lezen tussen de

regels dan door de tekst zelf. Noten en bibliografie zal de lezer tevergeefs zoeken.

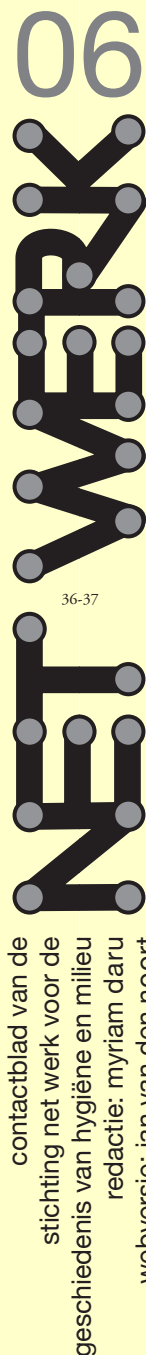
Dit populariserend werk heeft kunnen ontstaan dankzij de steun van de Franse tak van Unilever, en kon waarschijnlijk daarom zo veel kleur-materiaal bevatten.

DE STAD

Illi, Martin
Von der Schissgruob zur modernen Stadtentwässerung
Verlag Neue Zürcher Zeitung
Zürich 1987
ISBN 3-85823-173-8 geb.
CHF 50.-

Dit boek is geschreven in opdracht van de gezondheidstechnische dienst van de stad Zürich. De dienst stelde ook een tentoonstelling samen, en organiseerde deze zomer een historische rondgang door het oude gedeelte van de stad, met als thema: 'Hygiene und Entsorgung'. Via zeven locaties werd de hygiëne-tourist rondgeleid langs hoogtepunten van de afvoer- en reinigingsproblematiek.

In tegenstelling tot de meeste boeken over gezondheidstechniek, laat de auteur pas aan het einde de algemene geschiedenis aan de orde komen: in een 'Lexikon zur Geschichte der Haus und Stadtentsorgung'. Hier passeren

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

de gewoonlijke wetenswaardigheden over cloaca maxima, ontstaan van het WC e.d. de revue.

3. Veel interessanter is het eerste gedeelte dat stoelt op origineel bronnenonderzoek van de auteur en van de heer Steiner, een ambtenaar van gemeentewerken die jarenlang een documentatie samenstelde. Daarnaast is er ook gebruik gemaakt van scripties die ontstaan zijn op de Universiteit van Zürich. De beschrijving begint bij de Romeinse tijd van de stad. De middeleeuwen komen uitvoerig aan bod, maar het meest boeiende voor de Nederlandse lezer is waarschijnlijk de negentiende eeuwse besluitvorming rond de 'systemenkeuze' en de 'kloakenreform', en de vergelijkingen die hij/zij kan trekken met de ontwikkelingen hier. Bijzonder is bijvoorbeeld de strijd van de bevolking tegen de vloeivelden, waarbij de technici hun groots opgezet projekt moesten laten schieten. Ook Zürich heeft het tonnenstelsel gekend. In 1909 werd een commissie benoemd om van dit afvoersysteem af te komen, maar o.a. door de eerste wereldoorlog, werd pas in 1923 besloten tot een algehele invoering van een gemengd rioleringsstelsel met een ruim opgezette zuiveringsinstallatie. De allerlaatste tonnen verdwenen pas in de jaren vijftig, maar het ging om uitzonderingen. Vanaf
- 4.

1932 bestond er een verordening die dwong tot een aansluiting op het rioleringsnet. Het lokaalhistorisch gedeelte van het boek wordt afgesloten met een overzicht van de actuele situatie.

Ruijter, P. De
Voor de volkshuivering en stedenbouw
Matrijs
Utrecht 1987
325 blz
ISBN 90-70482-48-7 geb.
f 49,50

Een groot gedeelte van deze posthuum verschenen en dissertatie gaat over de invloed van de hygiënistische beweging op de stedenbouw. Het onderwerp van de studie is de rol van het NIROV in de Nederlandse planningsbeweging, maar al bij het eerste hoofdstuk 'Geest en beginsel van de Woningwet' blijkt dat haar ontwikkeling nauw met het hygiënisme verbonden is. Immers, Licht en Lucht was de strijdkreet van de planningspioniers. Het woord hygiëne komt dan ook herhaaldelijk voor in de paragraaf-titels en in de tekst. Het ontstaan van de Woningwet is goed bekend, maar wordt door de Ruijter hier helder samengevat. Hij maakt duidelijk hoe het toezicht het zwakste punt was en altijd gebleven is. In het tweede hoofdstuk 'Onder de Woningwet', komt de uitvoering van de wet aan de orde. Daar laat

de auteur zien hoe het gezondheidsmotief circa 1910 aan terrein ging verliezen ten opzichte van het verfraaien van de omgeving. Dit loopt parallel met het verdringen van stedenbouwkundige amateurs door professionals. In de jaren na 1910 verscherpte zich de tegenstelling stadsbouwkunst-stedenbouw, die het onderwerp vormt van het derde hoofdstuk. Op dat punt aangeland, raakt ook de inhoud van de tekst verder van de geschiedenis van hygiëne en milieu. De afsluitende hoofdstukken zijn toegespitst op het Instituut zelf.

Het boek is door collega's van de auteur uitgegeven en keurig verzorgd, inclusief een register.

(Net) Werk in uitvoering

Reinhilde van der Kroef
Geschiedenis van de gezondheidszorg in het Gooi en omstreken. (in voorbereiding t.g.v. het KNMG-congres in 1989 en uitgevoerd in opdracht van het KNMG afd. Gooi e.o.)

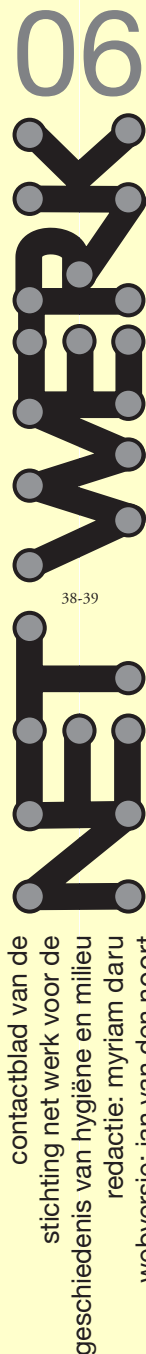
Guino Huiskes
Inventarisatie van bedrijven in Drenthe die mogelijkwerwijs bodemvervuilende produktietechnieken hebben toegepast (1800-heden) In opdracht van Provinciale Waterstaat Drenthe)

Adres van beiden: Historisch Onderzoekbureau Histodata, Postbus 1087, 9701 BB Groningen

(informatie: Henk van Zon)

Gevraagd : meer informatie over werk in uitvoering !!!

Stuur korte berichten naar
Net Werk, Winselerhof 56, 5625 LZ Eindhoven

38-39

Aanvraag voor een zoekprocedure in Histline
(een formulier per zoekprocedure, max 3 per 3 maanden)

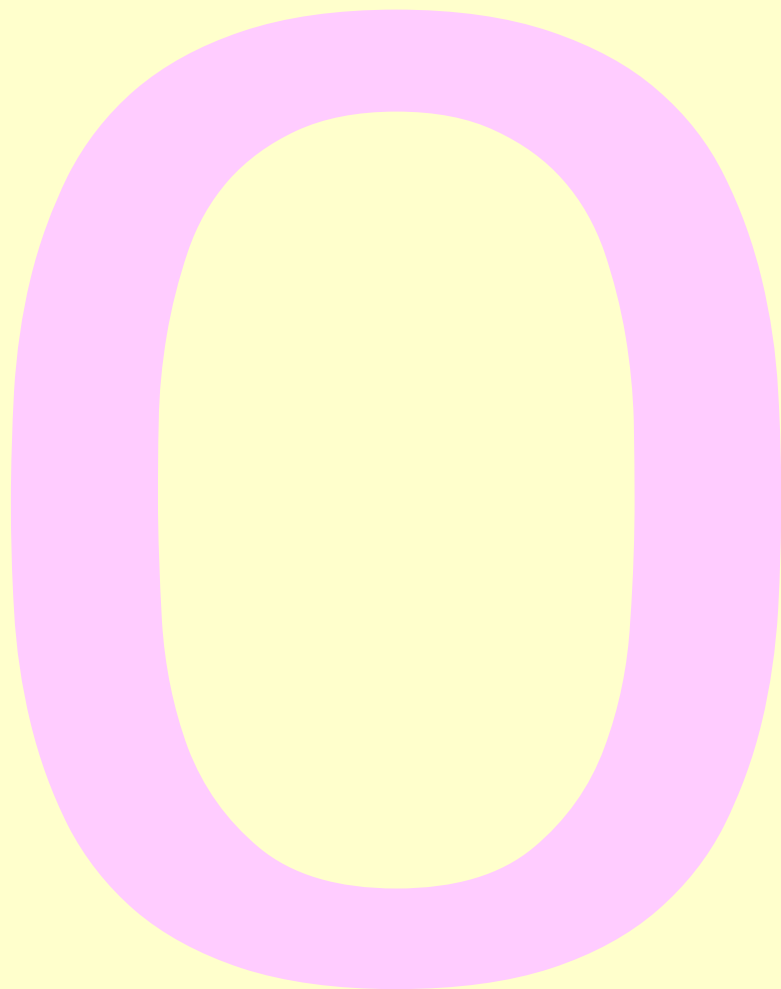
Hoofdauteur	<input type="text"/>	Voorlet.	<input type="text"/>
Auteur in bundel	<input type="text"/>	Voorlet.	<input type="text"/>
Collectieve bibliografie	<input type="text"/>		
Hoofd sleutelwoord	<input type="text"/>		
Beperkend sleutelwoord	<input type="text"/>		
Woord(en) in titel	<input type="text"/>		
Onderwerp	<input type="text"/>		
Historische periode	Voor 500 : ☐	Van 500 t/m 1450 : ☐	Van 1450 t/m 1700 ☐
		Van 1700 tot nu : ☐	Geen bepaalde periode : ☐
Land	<input type="text"/>	of internationaal	☐
Persoon als onderwerp	<input type="text"/>	Voorlet.	<input type="text"/>
Periode van publicatie	Van (jaar, maand) <input type="text"/>	T/m (jaar, maand) <input type="text"/>	
Periode van indexering	Van (jaar, maand) <input type="text"/>	T/m (jaar, maand) <input type="text"/>	

Onderzoeksthema waarvoor deze aanvraag wordt ingediend
(korte omschrijving):

Suggesties voor de beperking of de uitbreiding van de zoekprocedure:

Naam aanvrager	<input type="text"/>	Voorl.	<input type="text"/>
Adres	<input type="text"/>		
Telefoon	<input type="text"/>	of	<input type="text"/>

Ingevuld formulier of copie van formulier terugsturen naar :
Net Werk
Winselerhof 56
5625 LZ Eindhoven

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

40-41

NET WERK 07

Net Werk 07 - november 1987

Stichting Net Werk een feit

Op 13 november j.l. is Net Werk een nieuw leven begonnen als stichting (officieel Stichting Net-Werk voor de geschiedenis van hygiëne en milieu).

Bestuursleden zijn:

Myriam Daru (historica, redactie Net Werk, secretaris en initiatiefneemster)
Joke Jongejan (bibliothecaresse-documentaliste van het Instituut voor Milieu en Systemanalyse IMSA)
Jan van den Noort (historicus, voorzitter)
Henk van Zon (historicus, RUG)

De stichting betekent voor ons vooral een vaste juridische basis voor onze activiteiten. We blijven afhankelijk van de inzet van werkgroeps leden. Wie zich officieel als werkgroeps lid, abonnee of begunstiger wil melden kan dit doen door middel van een brief aan Stichting Net Werk
Winselerhof 56
5625 LZ Eindhoven

Het lijf als lemma

André Burguière

Dictionnaire des sciences historiques
Presses Universitaires de France
Paris, 1986

Dit woordenboek is niet het eerste werk in zijn soort in het Frans, zoals Burguière in zijn voorwoord al bijvoorbeeld toegeeft. Het is een inventaris van de stand van zaken. Met belangstelling zocht ik naar het lemma 'higiëne'. Het ontbrak, maar in de plaats vond ik wel het begrip lichaam, en de correlaten 'historische anthropologie', 'kind, gebaren', 'ziekten', 'pest'.

Van de geschiedenis van het menselijk lichaam wordt gesteld dat het eerst de geschiedenis was van de vooruitgang van het dierlijke lijf naar het denkende lijf van de homo sapiens en later dat van de vooruitgang van de geneeskunde en de hygiëne. De lichamelijke technieken die gericht zijn op het overleven zijn ingebed in maatschappelijke betekenis- en communicatiesystemen, zodat een geschiedenis van het lichaam meer moet zijn dan een geschiedenis van het lijf van vlees en bloed.

Sanitair in een klein hoekje

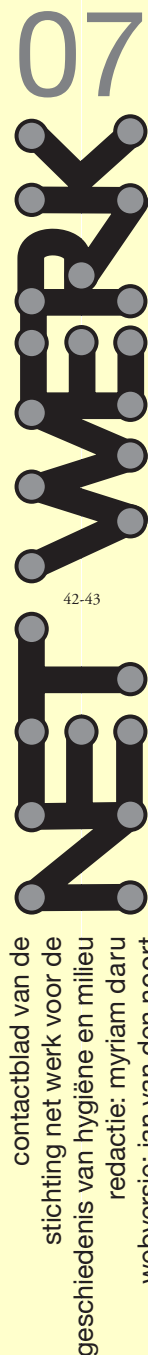
Wim Parent
Sanitair, en historisch overzicht
Delftse Universitaire Pers
Delft, 1987
ISBN 90 6275 271 3
Fl 33,60

'Ir. Wim Parent heeft onder leiding van ir. J.F. Engels, beiden medewerkers van de vakgroep Ontwerpen, Planning en Beheer van Gebouwen van de fakulteit der Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft, een literatuuronderzoek van A.C. Brink en R.R. Geerling over sanitair herzien en opnieuw geredigeerd.' Dit staat in het voorwoord van het boek, en de tekst draagt dan ook de sporen van deze voorgeschiedenis. Het bevat een aantal parafrazen van een zestiental in de literatuurlijst genoemde secundaire bronnen. De (overigens talrijke) illustraties zijn vaak reproducties van reproducties.

Het boek bevat geen weergave van eigen archiefonderzoek in Nederland. Wie gegevens zoekt over Nederlandse ontwikkelingen komt bedrogen uit. Geen woord over het ontstaan van de Sphinx en over de verschillende Sphinx modellen in de loop der jaren, over de rol van de Nederlandse kruisverenigingen in de verspreiding van was- en douchegewoonten, geen overzicht

van de ontwikkeling van sanitair en natte cellen in de Nederlandse volkswoningbouw en in de woningplattegronden, geen analyse over de elkaar beconcurrerende oplossingen op het gebied van sanitair en afvoer in Nederland vanaf circa 1865. Wel verabsoluteerde historische 'waarheden' als: 'In Engeland begon de industriële revolutie rond 1770. België volgde rond 1800, Frankrijk circa 1830, Nederland pas vanaf 1850 en Duitsland nog een twintig jaar later. Amerika tenslotte heeft eigenlijk nooit een industriële revolutie gekend. Zij had immers niet af te rekenen met een verouderd systeem. Zij volgde gewoon de ontwikkelingen in West-Europa.' of 'De geneeskunde zou vanaf de achttiende eeuw aantonen dat de mens zich tegen ziekte kan beschermen door preventieve maatregelen en dat hij door hygiënisch gedrag ziekten kan voorkomen. Dit preventief bewustzijn werd in de negentiende eeuw dé filosofie van de sanitaire beweging. Een en ander zorgde voor een flinke stroomversnelling in de ontwikkeling van het badwezen.'

Zo simpel lagen de dingen niet, en de vakman en leek voor wie 'dit werk een plezierige informatiebron over de lichaamshygiëne door de eeuwen heen' zou zijn (prof. ir. Haak in het voorwoord) krijgt daarvoor een behoorlijk banaal gemaakt

beeld voorgeschoteld. Dat het boek alle eeuwen behandelt binnen 94 bladzijden hoeft nog niet te betekenen dat de compacte mededelingen zo ongenueanceerd moeten zijn. Kortom, een boek voor niet-historici. De ware geschiedenis van het sanitair in Nederland en in het Nederlands moet nog komen.

Vuildeeltjes als oervijand

Maja Vervoort
Elke dag een grote schoonmaak
Psychologie 11/87 p. 22-25

Is overdreven netheid een huisvrouwenkwaal? Maja Vervoort bespreekt in dit artikel de netheidsdwang als een 'obsessief-compulsief syndroom'. In feite zou het gaan om vier verschijningsvormen. De eerste is de smetvrees, waaraan 55 % van de patiënten lijden. De tweede obsessie is een pathologische twijfel: men vreest voortdurend een of andere belangrijke handeling te hebben vergeten. Het derde syndroom is een obsessie zonder bijzondere handeling, een angst gekoppeld met een willekeurig voorwerp. Het laatste syndroom is een dwangmatige vertraging van alle handelingen, het tot ritueel maken van alles wat men doet. De vier syndromen zouden in meer of mindere mate samen voorkomen. Dit dwanggedrag begint vaak in de kindheid of de puberteit.

Het komt voor dat het dagelijks leven van de patiënt helemaal om de rituelen heen draait, Hij of zij is meestal bewust van de nutteloosheid van zijn of haar bezwende handelingen, maar kán niet anders.

Naast klassieke psycho-analytische therapieën wordt ook gepoogd door middel van gedragstherapie en psychofarmaca tot genezing te komen. 2
3

Literatuurverwijzingen komen in het artikel helaas niet voor. Dit slaat waarschijnlijk op een redactionele regel gericht op het bereiken van een breder publiek, maar een directe aanreiking naar beter gefundeerde kennis zou Psychologie niet misstaan. Nu moet de lezer een aan zichzelf geadresseerde envelop na de redactie sturen. Scientific American - niet de eerste de beste - gunt de lezer wel een literatuurlijst.

Redactieadres Psychologie :
Rokin 58
1012 KV Amsterdam
020-276150 (tussen 13.00 en 17.00 uur)

Robert Irwin
The limits of vision
Penguin books
Harmondsworth 1987
ISBN 0-14-008886-5
Oorspronkelijk verschenen bij Viking Press in 1986

Het boek van Robert Irwin is een literaire uitwerking van het netheidssyndroom.

Marcia is het slachtoffer van haar situatie en haar bloeiende fantasie. Als wiskundige afgestudeerd, slijt zij haar leven als huisvrouw. Daarover klaagt zij niet, in tegendeel. Zij verwijt haar koffievriendinnen zelfs dat zij zorgvuldig hun werkelijke bezigheden, het gevecht tegen het vuil, tot een taboe uit hun gesprekken hebben geband. Marcia vult de dagen met interessante gesprekken met figuren als Leonardo da Vinci, William Blake, Pieter de Hooch. Al die gesprekken draaien dan wel rondom het gevecht tegen het vuil. De godheid van het vuil heet Mucor, en Mucor zit Marcia te pesten, maar voert haar ook in, in de mysteries van het vuil. "Mucor has known what confinement is like. He can paint a grim picture of the nineteenth-century precursor of the Institute of Whiteness, La Savonnerie. (...) This is an age when great strides have been made in the classification of dirt. Sir Francis Galton has published on the marks left by fingers, and Holmes' no less epoch-making Seven types of Tobacco Ash is being eagerly read."

Een gedragstherapie wordt Marcia aan het einde op een verrassende wijze in het vooruitzicht gesteld.

De mens belaagd door de pokken, de pokken belaagd door de mens

Op 18 december houdt Willibrord Rutten een referaat, uitgaande van zijn promotie-onderzoek. Zoals de lezers hier kunnen vaststellen, heeft hij vele facetten van het onderwerp 'pokken' in zijn onderzoek weten te betrekken die historici van hygiëne en milieu aanspreken. Hier volgt een samenvatting van zijn lezing.

Sinds 1978 zijn de pokken wereldwijd uitgeroeid. Wij herinneren ons de pokken als een tropische ziekte, maar tot ver in de negentiende eeuw was de ziekte in Nederland inheems. Een uitvoerige analyse is gemaakt van de rol van de pokken in de demografische ontwikkeling van Nederland in de achttiende en negentiende eeuw. Gebruik is gemaakt van uiteenlopende bronnenmateriaal : begraafboeken, verzekeringsarchieven, militieregisters, fiscale archieven, sterftelijsten enz. Aan de orde komen zaken als : frequentie en verspreidingspatroon van de pokkenepidemieën, het aandeel van de ziekte in het spectrum van doodsoorzaken, de leeftijds-groepen die getroffen werden, sociale ongelijkheid voor ziekte en dood, regionale verschillen in de pokkenincidentie en de daling van het

contactblad van de
stichting net werk voor de
geschiedenis van hygiëne en milieu
redactie: myriam daru
webversie: jan van den noort

07
NET WERK
44-45

aantal concepties en van de huwelijkscijfers tijdens een pokkenexplosie, In 1800 ging een grootscheepse vaccinatiecampagne van start. De demografische effecten daarvan en de weerstand tegen het vaccinatie-offensief krijgen speciale aandacht.

Ziektemodellen in historisch perspectief

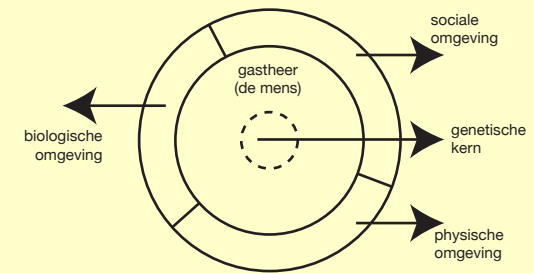
Een goede kennis van ziektemodellen zoals zij in de loop der eeuwen zijn ontstaan is onontbeerlijk voor de historicus die zich bezig houdt met het verband tussen ziekte en omgeving. Willibrord Rutten geeft hier een korte uiteenzetting over dit onderwerp, dat ons als stichting Net Werk zal blijven bezig houden.

3
4

De geschiedenis van de medische wetenschap laat zien dat de opvattingen over het ontstaan van ziekte zich in de loop der tijden hebben gewijzigd. Hippocrates bracht ziekte in verband met de fysische omgeving (aarde, water, lucht). Galenus zocht de oorzaak van ziekte in een verstoring van het evenwicht tussen de lichaamsvochten. Paracelsus schreef epidemieën toe aan bovenaardse invloeden. Thomas Sydenham was de opvatting toegedaan dat epidemieën ontketend werden door kwalijke moerasdampen. Volgens de ziektekiem-theorie van Koch en Pasteur werden besmette-

lijke ziekten door micro-organismen veroorzaakt. De infectieeler werd in de geneeskunde de nieuwe orthodoxie. Een van de consequenties was echter het ontstaan van een simpel, monocausaal ziektemodel. Slechts twee elementen werden onderscheiden: agens en gastheer. Het vinden van de oorzaak van een ziekte was nog maar een kwestie van het ontdekken van het specifieke micro-organisme. Het concept milieu, wél aanwezig bij Hippocrates en Sydenham, verdween voorlopig uit het blikveld. Het duurde tot ongeveer 1925 voordat via de biologie (Darwin) het begrip ecologie in de medische wetenschappen begon door te dringen.

De monocausale ziektemodellen zijn thans vervangen door multifactoriële ziektemodellen, die recht doen aan het netwerk van oorzaken dat tot ziekte leidt. Agens, gastheer en omgeving worden ondergebracht in een ecologisch systeem.

Wielmodel van de mens-omgeving interacties

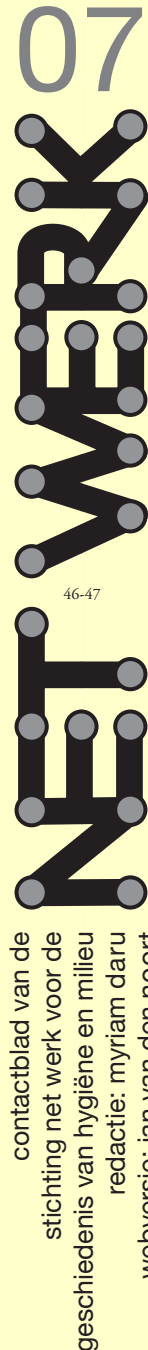
Een (infectie) ziekte wordt gezien als een verstoring van het evenwicht binnen het systeem. Het wielmodel (zie afbeelding) is een voorbeeld van een ecologisch model van de interactie tussen mens en milieu. Opvallend is de ruimte die in het model wordt gereserveerd voor de sociale omgeving, naast de biologische en de fysieke. In het netwerk van ziekte-oorzaken spelen namelijk ook maatschappelijke factoren een rol.

Theorieën uit het verleden omtrent ziekte-oorzaken brengen ons denken nog steeds in verwarring, zegt de epidemioloog Susser. Zijn waarschuwing was met name bedoeld voor medici. Het monocausale denken is moeilijk uit te roeien, ook in de medische wetenschappen. Ook onderzoekers in de geschiedenis van ziekte, hygiëne en milieu zouden Susser's vermaning ter harte moeten nemen. Theorieën bepalen in belangrijke mate wat men verkiest waar te nemen. Zo gaat het nu, zo ging het vroeger. Wie gebruik maakt van historische bronnen wordt met het probleem geconfronteerd dat waarnemingen gedaan door tijdgenoten niet verder gaan dan de theorie die toen gold. Een voorbeeld kan het een en ander verduidelijken. In zeventiende- en achttiende eeuwse medische verhandelingen (van Diemerbroeck, Süssmilch) wordt beweerd dat nie-

mand aan pokken kon ontsnappen. "Von pokken und Liebe bleibt keiner verschont." De stelling berust niet op zorgvuldige waarnemingen. Een nauwkeurige analyse van sterftelijsten en van morbiditeitsgegevens leert dat voor de komst van de pokken-inenting in de grote steden in het westen des lands toch nog 25 % van ieder geboortecohort definitief aan de pokken ontkwam. Op het dunbevolkte platteland van de Peel bleef zelfs 75 % van de bevolking gevrijwaard voor de ziekte. De overtuiging dat er geen ontkomen is aan de ziekte kwam voort uit opvattingen die men had over het ontstaan van pokken. Sinds de Middeleeuwen dacht men dat pokken aangeboren waren. Het bloed van de pasgeborene heeft nog niet de juiste hoedanigheid. Het moet nog rijpen. Tijdens het rijpingsproceswerde stoffen uitgescheiden die in de vorm van pokken op de huid verschenen. De pokken waren, dacht men, een stadium waar elk mens vroeg of laat doorheen moest.

Aan de ene kant kunnen oude theorieën over ziekte-oorzaken de historicus dus op een verkeerd spoor zetten, aan de andere kant kunnen zij de historicus weer behulpzaam zijn bij het verklaren van historische verschijnselen. Immers, al klopte de theorie niet, de mensen gedroegen zich ernaar. Opnieuw zal ik dat illustreren aan de hand van de pokken.

4
5

De koepokinentingscampagne die in 1800 van start ging, ontmoette de nodige weerstand. Bekend zijn de godsdienstige bezwaren in gereformeerde kring. De weerstand tegen inenting werd echter ook gevoed door de opvatting in brede lagen van de bevolking dat pokken aangeboren waren. Ouders vonden het zinloos om hun kroost in te enten tegen een ziekte waarvan elk kind de kiem in zich droeg.

Literatuur

- J. Stuurmans, 'Epidemiologie en ziekte-oorzaken. Van mono-causaal naar multi-causaal'. *Medisch Contact* (1977) nr. 32 p. 343-349.
- Sir MacFarlane Burnet and David O. White, *Natural History of Infectious Disease* Cambridge 1972 4e editie. Geschiedenis van epidemieën in ecologisch perspectief.
- René Dubos Man, *Medicine and Environment* Harmondsworth 1970.
- M. Susser, *Causal Thinking in the Health Sciences: Concepts and Strategies of Epidemiology*, New York 1973
- J.R. Lloyd, *Man and the Ecosystem*, Basingstoke 1980.
- J.A. Boycott, *Natural History of Infectious Disease*, London 1971.
- Lawrence E. Hinkle jr and William C. Loring. *The Effect of Man-made Environment on Health and Behaviour*.

Bernard Campbell, *Human Ecology. The story of our Place in Nature from Prehistory to the Present*, London 1983.

Bijeenkomst Net Werk 18 december 1987

Tijd : begin om 10 uur 30
Plaats : Waterleidingmuseum Lauwerhof 29 Utrecht

Programma:

- korte rondleiding door de heer J.G. Bokma, coördinator Waterleidingmuseum
- huishoudelijk gedeelte (kort)
- Willibrord Rutten
- De mens belaagd door de pokken, de pokken belaagd door de mens (zie samenvatting elders in dit nummer)
- discussie
- afsluiting

Het Waterleidingmuseum wordt voor de duur van onze bijeenkomst opengesteld voor het symbolische bedrag van f 1.- per persoon. Donateur kan iedereen worden door een éénmalige overmaking van f 100.- op gironummer 5459299. Adres van de stichting Waterleidingmuseum : Postbus 2124, 3500 GC Utrecht tel. 030-467211